

## RENDSZERVÁLTÁS

„A részt vevő államok tiszteletben tartják az emberi jogokat és az alapvető szabadságokat, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és meggyőződés szabadságát, amely mindenkit megillet, fajra, nemre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül.” Ez a legelső mondata az imponáló gyűjtemény első, dokumentumokat közlő egységének. „Mert szemben állhatunk egymással, de egy kérdésben – abban, hogy valamennyien a parlamentarizmus és a politikai többpártrendszer hívei vagyunk – egyeknek kell lennünk, mert arról meg lehetünk győződve – bár bízom abban, hogy erre soha többé nem kerül sor és ezt csak elméletileg mondom –, ha itt még egyszer egypárti diktatúra lenne, akkor ebből az Országgyűlésből nem sokan maradnának szabadlábban.” Ez meg a legutolsó mondat. Az előbbi mondat 1975 augusztusából való: az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záróokmánya – a Helsinkai Egyezmény – aláírói fejezik ki imígyen emberjogi elkötelezettségüket. Az utóbbi mondat 1990 májusában hangzik el: az első szabad választás nyomán alakult kormány feje, Antall József bemutatkozó parlamenti felszólalásában vélekedik ekképpen. Az imponáló gyűjtemény beállításában a „rendszerátalakítás” kezdőpontjának és zárópontjának dokumentumai ezek.

„Rendszerátalakítás”? Minerva baglya, tudjuk róla, csak a beálló alkonyattal kezdi meg röptét. Hegel bölcsessége szerint tehát teoretikus reflexió csak már lezárult folyamatokra irányulhat; a szellem csupán kellő távolságból tekintve képes elméletbe foglalni a történelmi eseményeket. A széles körben mindközönségesen „rendszerátalakításként” emlegetett történelmi folyamat ezek szerint lezárult, hiszen, íme, teoretikus reflexió irányul rá, és kellő távolságra vagyunk immár tőle, hiszen, lám, elméletbe van foglalva.

Az előbbieket ugyanis az Osiris Kiadó *Nemzet és Emlékezet* sorozatában megjelent a *Rendszerátalakítás* című szöveggyűjteményből idéztük. A sorozat a magyar történelem kiemelkedő, a történelmi emlékezetben és az emlékezetpolitikában egyaránt fordulópontnak tekintett történelmi eseményekre vagy meghatározó időszakokként számon tartott történelmi korszakokra vonatkozó forrásszövegeket tesz közzé, kiegészítve az események-korszakok tudományos és közéleti emlékezetének dokumentumaival. A sorozatnak, csak példaképp említjük, eddig olyan darabjai jelentek meg, mint a *Honfoglalás*, a *Tatárjárás*, a *Mohács*, a *Kiegyezés* vagy az *Első világháború*. Az elegáns, nagy alakú, gondosan szerkesztett és gazdagon illusztrált kötetek sorában most, íme, napvilágot látott a mi három évtizede lezajlott csendes félforradalmunk reprezentatív összefoglalója is. Azt jelentené ez, hogy immár olyan státuszba került, mint a tatárjárás vagy a kiegyezés? Aligha. Túl közel van még hozzánk szegény: az alkony még nem borult ránk telje-

sen, Minerva baglya még nem kelhet magabiztosan szárnyra. Lényegileg vitatott folyamatról van szó, amelynek eredményei immár sok tekintetben veszendőbe mentek ugyan, de amelynek megítélésében mégis, éppen ezért, sokunk történelmi emlékezete és a hivatalos emlékezetpolitika kifejezett vitában áll egymással.

A kötet szerkesztő, Mink András ilyenformán összetett diskurzustérben találta magát. Mielőtt munkához fogott volna – a dokumentumokat elkezdte volna gyűjteni és válogatni –, számos előzetes döntést kellett meghoznia. Hogyan nevezze meg a történetet, amelyről beszél? Milyen történetről beszéljen egyáltalán? És hol húzza meg a maga történetének határait, hol kezdje el és hol fejezze be, amit mesélni fog? Szerkesztői koncepciójának határozottságát mutatja, hogy gyűjteményének tanulsága szerint mindhárom kérdésre világos választ fogalmazott magának. Rendszerváltásról beszél; a jogállami forradalom történetét meséli el; meséje pedig, láttuk, 1975-től 1990-ig ível.

Tömör előszavában Mink be is számol döntéseinek indokairól. „Rendszerváltás”, vagyis nem „rendszerváltozás” és nem is „rendszerváltoztatás”: ez, a „rendszerültás” ugyanis a történet legszélesebb körben használt megnevezése, egyébként a történet szereplőinek tudatosságát sugalló és az állampárt korabeli „modellültásának” alternatívájaként megfogalmazott terminus. Jogállami forradalom: a történet a politikai intézményrendszer demokratikus és alkotmányos átalakulását meséli el; nem beszél a nyomában meginduló gazdasági meg társadalmi-kulturális átalakulásról – Ralf Dahrendorf emlékezetes (akkoriban sokat emlegetett és most az előszóban is idézett) jóvendölése szerint, ugye, az elsőhöz elég lesz hat hónap, a másodikhoz hat év, a harmadikhoz meg éppenséggel hat évtized kell majd. A kezdőpont pedig nem ötvenhat vagy hatvannyolc, hanem hetvenöt: a kommunista rendszerekkel az emberi jogi doktrínát szembehelyező Helsinki Egyezmény; a végpont pedig a kiépült demokratikus-alkotmányos politikai intézményrendszer első meghatározó pillanata, a szabadon választott kormányfő programbeszéde.

Mink története valóban jogállami forradalomról – törvényes-alkotmányos, tárgyalásos, kiegyezésszerű forradalomról – szól. Ez a jogállami forradalom egyszerre látszik a pártállam képviselői és az ellenzéki szereplők közös művének.

A hatalmas gyűjtemény már említett első – önmagában is tiszteletet parancsoló, mintegy ötszáznyolcvan nagy alakú oldalt kitevő –, forrásszövegeket közlő fejezete ilyenformán egyszerre hoz bőséges válogatást ellenzéki és állampárti dokumentumokból. A fejezetbeosztása – csak felsorolászerűen – a következő. A „Prológus” a Helsinki Záróokmány mellett néhány ellenzéki megnyilvánulást és egy, az ezek bírálatát megfogalmazó Kádár-beszédrészletet közöl. Ezután előbb a „Rendszerbomlás” 1977 és 1980 közötti dokumentumai szerepelnek – középpontban a SZETA tevékenységével és a *Bibó-emlékkönyv* részleteivel –, majd néhány 1978 és 1986 között keletkezett „Gazdasági, társadalmi diagnózis” következik – többek között Kornai János, Bauer Tamás, Hankiss Elemér és Ferge

Zsuzsa máig emlékezetes tanulmányával –, hogy aztán eljussunk az „Ellenzék és hatalom” viszonyát megvilágító, 1981 és 1987 között született dokumentumokig – a meginduló *Beszélő* cikkeitől a Monori tanácskozás anyagain keresztül a Kulturális Ellenfórum előadásaiig. Az ezt követő fejezetbeosztás már egyes évekre bontva közli a dokumentumokat. 1987 eszerint a „Válság és alternatívák” éve, Bihari Mihály *Reform és demokráciájával*, a Beszélő-kör *Társadalmi szerződésével* és persze a Lakitelki jegyzőkönyvvel. Az 1988-as esztendő a „Fordulóponton” címet kapta, 1989 „A tárgyalásos átmenet éve”-nek minősül, 1990 pedig „Az első szabad választások éve” lesz.

A második nagy fejezet elsősorban a tudományos, kisebb részt pedig a közéleti emlékezet dokumentumaiból válogat. Az összeállításban egyaránt szerepelnek liberális megközelítések – mint amilyen a „Láttuk-e, hogy jön?” című, Bence György szervezte meg a „Csendes? Forradalom? Volt?” címmel az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Bibó Szakkollégium által szervezett emlékezetes konferencia anyaga –, baloldali értelmezések – mint a Politikatörténeti Alapítvány *Rendszerváltás történelemszemmel* kötetének tanulmányai –, illetve jobboldali ábrázolások – mint a „Húsz éve szabadon Közép-Európában” című, a Konrad Adenauer Alapítvány szervezte nemzetközi konferencia kontribúciói.

Az emlékezet dokumentumait közlő fejezet két utolsó darabja kedvéért végül külön bekezdést kell nyitnunk. Kis János tanulmánya és Kemény István esszéje egyaránt lezárt rendszerváltásról beszél: nem úgy, mint amely sikeresen beteljesedett folyamat lett volna; éppen úgy, mint amely kudarcot vallott kísérletnek bizonyult. A jogállami forradalom véget ért; a parlamentáris jogállam és a kapitalista piacgazdaság kettőse kudarcot vallott; a harmadik magyar köztársaság, tudjuk, kiszenvedett. Kis tanulmánya analitikus kíméletlenséggel vet számot a ténnyel. Gondolatmenetében a rendszerváltást úgy értelmezi, mint amely egyszerre áll szemben a legalitást és a legitimitást egyként megszakító forradalommal meg a legalitás és a legitimitás folytonosságát egyként fenntartó reformmal: ez, a rendszerváltás a legalitás folytonosságát megőrzi ugyan, a legitimitást viszont megszakítja; törvényes keretek között hozza el tehát az új igazoláson alapuló demokratikus jogállamot. Az érvelés radikálisan számot vet a vállalkozás mögött álló demokratikus konszenzus gyöngeségével, amely, íme, végül is a bukását okozza ennek a folyamatnak, a magyar történelem ezen kivételes kísérletének. Kemény esszéje érzelemmentes pontossággal jeleníti meg a kezdet gyönyörű lelkesedését, és fájdalmas kíméletlenséggel villantja föl a folytatás kegyetlen csalódását. Története – ez az esszékötet egyetlen írása egyébként, amely nem valamely részletével, hanem teljes szövegével szerepel – egyetlen képet idéz föl, egy családi-baráti fotót mutat be. A fotó 1989. október 23-án készült; négy fiatal ül rajta a Parlament főbejáratának lépcsőjén: maga a huszonéves költő, menyasszonyával és barátaival. A köztársaság kikiáltásának napján a történelem valamiféle valószínűtlen, szinte karneváli pillanatát élik

meg éppen, amelynek csodáját a rá következő negyedszázad összes csalódása sem tudja feledtetni, csak épp fájdalmas aurát von köré.

Nyolcvankilencnek az idén, kilencvennek jövőre ünnepeljük a harmincéves évfordulóját. Ünnepelni is fogjuk: a kormányzat már megbízta saját történelmét a hivatalos emlékezéssorozat irányításával. A Nemzeti Együttműködés Rendszerének doktrínája szerint, tudjuk, kilencvenben két évtizedig tartó tévelygés indult meg csupán, amely egészen a 2010-es kormányzati győzelemig, a liberális demokrácia illiberális fölszámolásának kezdetéig eltartott. Amikor majd a pártállam hivatalos ünneppsorozatának eseményeit figyeljük, legyen a kezünkben Mink András kitűnő gyűjteménye.

*(Mink András szerkesztő: Rendszerváltás [Nemzet és Emlékezet], Budapest: Osiris Kiadó, 2018, 724 o.).*

Percz László

filozófiatörténész